

Dilara TINAS (*)

ÇEVRE ETİĞİ BİLİNCİNİN OLUŞUMUNDA DİN VE DİN EĞİTİMİ FAKTÖRÜ

öz

Hayatta insanı motive eden ve yapması gereken işleri onun için kolaylaştıran pek çok dinamik vardır. İnsanı motive eden en önemli unsurlardan biri de şüphesiz ki, *dindir*. Bu faaliyetleri yaparken dini motivasyondan yararlanmak, insanların işlerini kolaylaştıracak ve verimliliği artıracaktır. Buna bağlı olarak dini kaynakların çevre konusu hakkında söylediklerini, ahlaki öğretilerinin insan üzerindeki etkilerini ve bunda Din Eğitiminin rolünü ve önemini ortaya koymak insanların bu hususlarda daha duyarlı davranmasına yardımcı olacaktır.

anahtar kelimeler

Çevre, Ahlak, Eğitim, Çevre Eğitimi, Din, Din Eğitimi

abstract

The Role of Religion and Religious Education in Shaping the Consciousness of Environmental Ethics

In life there are some dynamics that motivate and make life easier. One of the most important factors in motivating people, of course - faith and religion. This lever motivates and gives a sense of the person enrolled. Accordingly, for the man's awareness of the importance of ecology, these are very important

ethical directives in religious sources. But these guidelines are presented to a person through proper religious education.

keywords

Environment, Ecology, Ethics, Education, Environmental Education, Religion, Religious Education

Çevreyi korumak, çevre temizliği, ekolojik dengeye zarar vermemek gibi konulara son zamanlarda çokça vurgu yapılmakta ve basın yayın organlarında çok sık yer verilmektedir. Toplumda ise vurgulanan bu hususları hayata geçirebilmek için dernek vakıf gibi sosyal oluşumlar meydana getirilmektedir. Bu organizasyonlar insanların dikkatlerini konuya yoğunlaştırmak ve bir çevre bilinci oluşturmak amacıyla çeşitli faaliyetler yapmaktadırlar. Müslümanların bu tür faaliyetlerden uzak kalmaları düşünülemez. Şüphesiz ki, hayatta insanı motive eden ve yapması gereken işleri onun için kolaylaştıran pek çok dinamik vardır. İnsanı motive eden en önemli unsurlardan biri de dindir. Bu faaliyetleri yaparken dini motivasyondan yararlanmak yapılacak işleri kolaylaştıracaktır. Buna bağlı olarak dinî kaynakların mezkur konu hakkında söylediklerini ortaya koymak, insanımızın bu hususlarda daha duyarlı davranmasına yardımcı olacaktır.

Hayatta insanı motive eden ve yapması gereken işleri onun için kolaylaştıran pek çok dinamik vardır. İnsanı motive eden en önemli unsurlardan biri de şüphesiz ki, dindir. Bu faaliyetleri yaparken dini motivasyondan yararlanmak insanların işlerini kolaylaştıracak ve verimliliği arttıracaktır. Buna bağlı olarak dinî kaynakların mezkur konu hakkında söylediklerini çeşitli vesilelerle ortaya koymak, insanımızın bu hususlarda daha duyarlı davranmasına yardımcı olacaktır. Biz de burada genelde dinin ve din eğitiminin çevre bilincine nasıl bir katkı sağlayabileceğini, dini kaynakların bu hususlarda neler söylediğini ve nasıl bir yönlendirme yaptığını ortaya koymaya çalışacağız. Kısacası bu çalışma, insanda çevre bilinci ve duyarlılığı oluşturmada dinin ne gibi bir katkısı olabileceğini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Çevre etrafımızdaki her şeydir. Çevre ilişki halinde olduğumuz canlı ve cansız her şeyi içerir. Bir çok teknolojik ve bilimsel avantaja sahip olsak da yaşayabilmek ve sağlıklı kalmak için hava, su, besin ve enerji oluşturan çevreye bağlıyız. Sonuç olarak çevrenin bir parçasıyız ve ondan ayrı değiliz.

Birçok çevre tanımı bulunmaktadır. Ancak bilimsel olarak çevre; bir organizmanın etrafındaki biyolojik, kimyasal ve fiziksel alandır, diye tanımlanır.

Sonuç olarak çevre; insanlar ve diğer varlıkların yaşamları boyunca yaşamsal faaliyet ve ilişkilerini sürdürdükleri, etkileşim içinde buldukları fiziksel, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır.¹

Din; insan davranışlarını yönlendiren, yaşama anlam katan kutsal ya da doğa üstü bir ya da daha çok güç ve yaratıcı kavramına dayanan bir inançlar, semboller ve törenler sistemidir.²

İki tür din vardır. İnsanların koydukları ilkeler çerçevesinde oluşturulan dine beşeri (insani) din; ilkelerini vahiy yoluyla peygamberlerin insanlara ilettiği dine de semavi (göksel) din denir.³

Eğitim; kasıtlı ve planlı etkileme çabası olarak tanımlanır.⁴ Kişinin kendisinde kasıtlı ve istendik değişiklikler meydana getirmesi olarak da tanımlanabilen eğitimi bir kültürlenme süreci olduğu da söylenebilir.⁵

Din Eğitimi; herhangi bir dinin veya mezhebin inançlarını ve doğmalarını belletme, aşılama ya da uygulamalarını belletmeye denir. Buna dini terbiye ve dinsel eğitim de adı verilir.⁶

İnançlar, eğitimin öğelerindedir. Dolayısıyla Din Eğitimi ve kültürünün verilmesi, din kişiliğinin kazandırılması demektir. Din ve eğitim insanla başlamıştır ve ikisi de insan merkezlidir.

Çevre-İnsan İlişkisi

Evrendeki varlıklar birbiriyle bağlantılı hiyerarşik bir düzen meydana getirmektedir. En küçük ve en az karmaşık birimler kendilerinden daha büyük ve kompleks üst sistemlerle etkileşim içinde çalışırlar. Her düzeydeki birim kendi içinde dinamik bir bütündür ama üstündeki veya altındaki birimlerle bağlantısı olmaksızın varlığı düşünülmez. Dolayısıyla insan hayatının devamlılığı ve kaynaklardan en optimal düzeyde ve en uzun zaman diliminde faydalanabilmek için bu sistemin korunması şarttır. İnsan tabii varlığı itibariyle bu sistemin bir parçasıdır, çeşitli ekolojik alt ve üst sistemlerin arasında yerini almıştır. Ancak o, bu parçaların oluşturduğu bütünü göremez ve onların tek tek varlık düzenindeki önemini, icra ettikleri vazifeleri tam olarak kavrayamaz. Bu sebeple tabii düzeni koruyacak şekilde zihninin kurulması gerekir. Daha basit ve açık söyleyecek olursak bizler kurulu bir dünyada doğmakta, fakat sosyal hayatın ürettiği bir bilinçle doğal çevremizle ilişki içine girmektediriz. Çocukluktan itibaren gerek ailemiz ve gerekse yakın sosyal çevremizden aldığımız düşünce kalıpları ve davranış tarzıyla tabii çevremize yaklaşırız. Dolayısıyla sosyal çevremizin görmediği veya görmezden geldiği pek çok şeyi biz de görmeyiz. Çevremizde farkına varmamız ve korumamız gereken birçok şey olmasına karşın, çoğunlukla bunların farkında bile olmayız. Çünkü bunları ya biz kurmamışızdır, ya da her gün göre göre alışkanlık kazanmışızdır. Her an teneffüs ettiğimiz havanın, ışık ve ısıya muhtaç olduğumuz güneşin, havamıza oksijen üreten ve bize psikolojik bir haz veren yeşilin, içimizi açan berrak mavi gökyüzünün, zümrüt yeşili rengeyle insanları kendine çeken denizin varlığını ancak bunlar olmadığı zaman, ya

da kullanılamaz hale geldiğinde fark ederiz. Fark ederiz de insan için ne büyük bir değer olduklarını o zaman anlarız. Dolayısıyla bir bütün olarak sosyal yapıya eğitim yoluyla etki edip insanımızda bir zihniyet devrimi gerçekleştirmek gerektiği açıktır. Bunu yaparken de İslam'ın evren ve varlıkla ilgili söylediklerinden yararlanmanın çevre bilinci oluşturmada büyük bir etkisinin olacağına inanıyoruz.⁷ Bunu gerçekleştirmek içinde din eğitimine ihtiyaç vardır. konunun daha iyi anlaşılması için şimdi din eğitimi ve kavramlarını ele alalım.

Madem insan, hayatı faaliyetlerini, his, istek ve duygularını üç davranış tipinden ancak dengeli olanına uygun şekilde kanalize ettiği zaman 'hakiki insan' olabilecektir; öyleyse asıl mesele maddî hayatın devamıyla ilgili olan, tepkisel olarak ortaya çıkan veya aklı melekelerin gerektirdiği bütün davranış ve faaliyetleri 'denge' platformunda gerçekleştirmeye yol açacak eğitimi insana kazandırabilmektir. Yoksa olumlu davranışa yol açamayan öğretimin faydadan çok zararı olacak, bilgiyi pratiğe dönüştüremeyen 'bilim hamalları', ilimden beklenen fonksiyonun önünde aşılması güç bir set meydana getireceklerdir. Bütün insanî faaliyet neveleri ile ilgili olan bu genel düşünce er, çevreyle alâkalı problemlere de aynen uygulanabilir.⁸

Çevre ve Eğitim

Çevre eğitimi disiplinlerarası bir çalışma bir çalışma alanıdır. Hem bilişsel hem de duyuşsal alanda amaçları vardır. Bilişsel alandaki amaçları, kişileri daha çevre okur-yazar (environmentally literate) yapmaya yönelirken, duyuşsal alandaki amaçları çevreye ve çevre sorunlarına karşı değer ve tutumları oluşturur.

Kişisel ve toplumsal eğitimle uyandırılacak çevrebilimci, çevre hukukunun en sağlıklı güvencesidir. Havayı, suyu ve toprağı temiz ve güzel tutacak önlemler kaynağını hukuktan almakla birlikte, eğitimin katkısı da büyüktür.

Çevre sorunlarının arkasında yatan esas sorunların insanın kendisi olduğu gerçeği ancak 1960'lı yıllarda anlaşılabilmiştir. Çevre ve insan arasındaki hassas dengenin korunması insanın sorumluluğundadır. Genel eğitimle birlikte çevre eğitimi, insanları sorumluluklarının bilincine vardirmek ve yarattığı çevre sorunlarının çözümüne katılımlarını sağlamak için en uygun yol olarak görülmektedir.⁹

Toplumda çevre ile ilgili bilinçlenmeyi engelleyen davranışları geliştirebilmek için, bireyin bugünkü davranışlarını belirleyen şartlarını değiştirmek gerekir. Bu da, toplumun doğal olguya karşı ahlaki tavrını köklü bir biçimde değiştirmek mümkün olmaktadır. Bu da eğitim yoluyla olmaktadır.

İnsanların çevre sorunlarının ve meydana getirdiği zararların farkına varması için yaşadıkları yerin kirlenmesi, bozulması gerekmektedir. Ancak bu durumda da belki çok gecikmiş olunacak, belki de telafisi mümkün olmayacak

zararlar meydana gelebilecektir. Çünkü yaşanan olaylar göstermiştir ki bozulan çevrenin, doğanın yeniden düzeltilmesi bazen mümkün olmamakta, bazen de mümkün olsa bile hem zaman almakta hem de maddi olarak yüklü olmaktadır.¹⁰

Çevre eğitiminin tarihi oldukça yenidir. Daha doğrusu çevre sorunlarının ortaya çıkmasının bir sonucu olarak çevre eğitimi gündeme girmiştir. Zira her şeyde olduğu gibi bu konuda da insanları eğitilmesi gerektiği, çevre sorunlarının daha ortaya çıkmadan çözümü için bunun şart olduğunun anlaşılmasının tarihi oldukça yenidir. Peki çevre eğitimi ne anlama gelmektedir?

Çevre eğitimi tanımlayan bilim adamları onu "insanın biyofiziksel ve sosyal çevresiyle ilgili değerlerin, tutumların ve kavramların tanınması ve ayırt edilmesi" olarak tanımlanmaktadır. Çevre eğitiminin amacı ise "dünyanın karşı karşıya bulunduğu (çevresel) sorunlardan haberdar olan, bu sorunların nasıl çözüleceğini bilen ve buna gönüllü olan vatandaş yetiştirme" olarak ifade edilmektedir.

Görüldüğü gibi çevre eğitiminin tanımı ve amaçları birçok varsayımı kabul etmektedir. Bunların başlıcası ise, modern insanın çevre konusunda eğitime/ eğitimeye muhtaç olduğudur. Bu varsayım modern insanın kendisi ve çevresiyle ilgili sahip olduğu bilgi ve değerlerini yeniden tanımlamasını da beraberinde getirmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında çevre eğitiminin tarihi en iyimser bir tavırla 1970'li yıllardan ötesine gidememektedir. Ülkemizde bunun ders olarak yerini almasının tarihi ise daha yenidir.¹¹

Günümüzde çevre eğitimi gerekli kılan pek çok neden vardır. Bunlardan bazıları doğrudan, bazıları da dolaylı olarak çevreyi ve ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenlerin başlıcaları şunlardır: a. Aşırı ve dengesiz nüfus artışı. b. Tabii kaynakların aşırı kullanımı ve israf. c. Çevre kirliliği. d. Nükleer silahlanma. e. Tabiat düzeninin bozulması.¹²

Çevre Eğitiminde Amaç

Çevre sorunlarının, insanda bulunan açgözlülük, kıskançlık, tatminsizlik, vurdumduymazlık, sorumsuzluk, tembellik gibi hoş karşılanmayan duyguların teknolojinin de katılımıyla büyüyen ölçekte yeryüzüne yansıtılması sonucunda ortaya çıktığı bugün birçok düşünür tarafından dile getirilmektedir. Bizde de birçok fikir adamının belirttiği gibi asloian görünürdeki değil işin kaynağındaki sorunlara eğilmektir. 'Kaynak sorun, insanı hatalı ve tahrip edici davranışa iten his, düşünce ve duygu altyapısı olduğuna göre, eğitimden beklenen bu altyapıyı düzenleyici ve dengeli harekete sevk edici yönde zemin oluşturmaktır. İşte o zaman eğitim asıl fonksiyonunu ifa etmiş olacaktır.

Eğitim plânlamasında bulunanlara ve pedagoğlara düşen görev, kaynak sorunu ortadan kaldıracak ilmi materyalleri, eğitim uygulamacılarına takdim etmektir. Bu materyaller, aslı kaynaklarımızdan özümşenerek genç nesillerimize aktarıldığında diğler birçok sorunda olduğu gibi çevre sorunlarında da iyileşmeler görüleceği muhakkaktır.¹³

Çevre ve Din Eğitimi

Çevreyi Korumada Dinin Önemi

Çevre sorunları ve bunların çözümü söz konusu olduğunda unutulmaması gereken bir olgu da din ve kültür konusudur. Zira insanlar belli bir kültür ve belli bir dini atmosfer içerisinde dünyaya gelmektedir. Bu kişilerin kendileri, diğler insanlar ve gerekse dünya ve doğayla ilgili değer yargılarını dinleri ve kültürleri oluşturmaktadır.¹⁴

Dinin de ana öğesi olan ve çevreye en büyük etki gücüne sahip olan insanın başlangıcı ilen dinin, eğitimin, dolayısıyla insanın çevreyle olan ilişkisinin başlangıç tarihi de aynıdır. Eğitimin öğelerinden olan din ve onun öğretileri insanın davranışlarını ve çevresiyle olan ilişkilerini direk etkilemektedir.

İnsanoğlu tek başına hayatını sürdüren bir varlık değildir. Öncelikle bir aile ortamında bir yandan ihtiyaçları karşılanarak gelişimini sürdürürken, diğler yandan da aile ve toplumdan öğrendikleri ile sosyal bir varlık olmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda insan ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşamını devam ettirmek için tabiatın yararlanmakta ve doğadaki varlıklardan istifade etmektedir. İnsanın içinde bulunduğu ortamla olan bu ilişkisi, onun istediği şekilde bu ilişkiyi gerçekleştirmek yerine bazı görev ve sorumluluklarını göz önünde bulundurarak sürdürmesini de beraberinde getirmektedir. Çünkü keyfi davranmak, ilişkiye zarar verebileceği gibi, belli bir zaman sonra ilişki içindeki varlıklardan birinin diğlerine de hakim olmasına yol açabilir. Bu nedenle ilişkinin sağlıklı yürüebilmesi belli görev ve sorumlulukların bilinmesi, dikkate alınması ve gereği gibi uygulanması ile mümkündür.¹⁵

İnsanoğlunun yeryüzündeki yaşam serüveninde ilişki içinde olabileceği ortam ve varlıklara karşı görev ve sorumlulukları kendisine dinler vasıtasıyla da hatırlatılarak, varoluş amacına uygun davranmasına yardımcı olunmuştur.¹⁶

Bu bağlamda çevre olgusunun dinlerde nasıl yer aldığına ve bu dinlerin çevreye bakış açlarına değinelim.

Bazı Dinlerde Çevre

Tarih bize gösteriyor ki insanların dinlerini ve kültürlerini hesaba katmayan eğitim ve kalkınma programları hedefine ulaşmamakta ve insanlar adeta kendilerine dayatılan bu programlara direnmektedirler. Bunu hesaba katmayan bazı dayatmacı, totaliter ve baskıcı rejimlerin yıkılışına hepimiz şahit olduk. Sosyo-

lojik, antropolojik ve psikolojik araştırmalarla da desteklenen bu gerçeği göz önünde bulunduran BM teşkilatı, çevre korumada her milletin kendi dini ve kültürel zenginliklerinden yararlanmasını tavsiye etmiştir. Hedef ve amaç; dünyayı ve ekosistemi korumak, daha sağlıklı bir gelecek olduğuna göre bu hususta dinlerin yapacağı katkı elbette büyüktür.

Bu çerçevede, dünyanın en büyük çevre örgütlerinden birisi olan *World Wide Fund for Nature* (Doğa İçin Dünya Fonu) 1986 yılında yaptığı bir toplantıda dünyanın en büyük dinlerinin (İslâmiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm) temsilcilerini bir araya getirerek çevre sorunlarına çözüm bulmada dinlerin katkısını ve önemini tartışmışlardır. Yine konunun dini boyutunu vurgulayan diğer önemli bir olayda Şubat 1990 yılında Moskova’da meydana gelen; Astronom Carl Sagan ve tanınmış 22 bilim adamınının Global çevreyi korumada kendilerine katılmak ve yardım etmek için dünyanın tanınmış dini liderlerine yaptıkları yardım çağrılarıdır. Bu bilim adamları dini liderlerle buluşma yeri olarak da, beklenilenin tersine, Moskova’yı tercih ettiler. Bilindiği gibi Moskova 70 yıldır dinsizliği resmen kabul eden ve her türlü dini faaliyeti yasaklayıp baskı altına alan totaliter bir rejimin başkentliğini yapıyordu. Bu çağrıyı yapan bilim adamlarının vurguladıkları gerçek şuydu: “Çevre koruma ve doğal güzellikleri muhafazada kesinlikle dinin önemli bir yeri vardır.” Pozitivizm ve bilimin insanlığın bütün dertlerine çare bulacağı ve bütün sorunlarını çözeceği, böylece dine ve her türlü manevi değerlere modern dünyada yer olmadığını ileri süren anlayışın artık savunulamayacağı anlaşılmış bulunmaktadır. Hatta bugünkü sorunların bir çoğunun bu anlayışın ürünü olduğu bazı bilim adamlarınca ısrarla ileri sürülmektedir. Ancak bu gerçeğin dünyanın önde gelen bilim adamlarınca bu bağlamda altının çizilerek ifade edilmesi ilginç olduğu kadar önemlidir. Zira modern bilim tarihinde ilk defa bir sorunun çözümü için bilim adamlarının, dinden ve dini liderlerden yardım istediklerine şahit olunmaktadır. Aslında dünyamızın geleceği ve çevre sorunlarının arz ettiği tehdidin boyutları düşünüldüğünde böyle bir çağrı için geç bile kalındığı söylenebilir. Çevre sorunlarının üstesinden gelmede dinin oynayacağı role İngiliz tarihçi ve düşünür A. Toynbee: “İnsanoğlunu maddi hırsın ilham ettiği teknolojinin sonuçlarından korumak için bütün dinlerin ve felsefelerin taraftarları arasında dünya çapında bir işbirliğine ihtiyacımız olduğunu sanıyorum.” diyerek işaret etmiştir.¹⁷

Burada dünyada en yaygın dinlerdeki çevre anlayışlarına kısaca göz atacağız.

1. *Taoizm*: Taoizm’e göre insanın doğa ile uyum içinde olması esastır ve bu doğayla mutlu olmak demektir. Çin geleneğinde, özellikle Taoizm ve Neo-Konfüçyanizm’de doğaya karşı bağlılık ve onun metafizikî öneminin kavrandığı görülmektedir. Taoizm’de ekolojik bilgeliğin en derin ve göz alıcı ifadeleri dile getirilir.

2. *Budizm*: Budizm’de canlılar birbirinin akrabası sayılır. Hiçbir canlıyı incitmemek hedef alınır. Budizm’in etkin olduğu yörelerde, Buda’nın bir ağaç altında dünyaya gelmiş olması ve felsefesine ilişkin ilhamın kendisine yine bir ağaç altında gelmesi nedeniyle ağaçlar kutsal sayılır.

Budizm, insana, doğa ile ilişkilerinde tahripkâr olmayan, nazik bir tavır tavsiye eder.

Sigolava Sutta’sında bu tavır güzel bir benzetme ile anlatılmaktadır. Buna göre bir hane sahibi mal biriktirmeyi arının çiçeklerden nektar toplaması gibi yapmalıdır. Arı, ne çiçeğin kokusuna, ne de güzelliğine zarar verir.

Budizm’in meşhur beş emri (pança sila) her budistin yerine getirmesi gereken umdelerdir. Bunlardan birincisi hayata zarar vermemektir. Bu, her türlü silahı bir kenara atmak ve hiçbir canlıyı yaşama hakkından mahrum etmemek şeklinde açıklanmaktadır.

Budizm’e göre gürültü çıkarılmamalı, toprak, hava ve su kirletilmemelidir. Temiz olmalıdır; çevre temiz tutulmalıdır.¹⁸

3. *Hinduizm*: Hinduizm’de bazı dağlar, nehirler, özel bitkiler, başta inekler olmak üzere hayvanlar kutsal sayılırlar.¹ Bunun için çevreye saygı gösterilir.

4. *Caynizm*: Caynizm’de hiçbir canlı varlığı incitmeme gayreti vardır. Bütün hayvanların bakıldığı, tedavi edildiği Cayna hastanelerinden bahsedilmektedir.²

5. *Manihanizm*: Manihanizm’de, Mani’nin farz kıldığı üç mühürden biri, hayvan ve bitkilere zarar verecek her türlü faaliyetten uzak durulmasıdır. Mani-heitler, hiçbir bitki ve hayvanı öldürmeye izinli değildirler.

Eski Türk dinlerinde dağ, ağaç, orman, mağara, su (Pınar, ırmak, göl) ve kayanın kutsallığına inanmak, onların yer-su inançlarının bir bölümünü oluşturmaktadır. Eski Türklerde kayın ağacının ayrı bir yeri vardı ve bu ağaç olmaksızın ayin yapmazlardı.

6. *Yahudilik*: Yahudiliğe göre Evren içinde en son yaratılan insan, varlıkların en ayrıcalıklı olanıdır. İnsan Evren’de tam anlamıyla bir tasarrufa sahiptir. Evrendeki her şey insanın emrine amade kılınmıştır. Tüm varlıkların içinde insan daha önemlidir. Ahd-i Atik’te tabiatın dini hayat görüşünde önemli bir yer tuttuğunu gösteren Hoşea’ya Rabbin esenlik için canavarlarla ve bitkilerle ahitleşmesini ilham etmesi; ya da Hz.Nuh’a temiz olup olmadıklarına bakmaksızın bütün hayvanları muhafaza etmesinin emredilmesi gibi belirli atıflar vardır. Aynı şekilde, bakir tabiat ve yabanî ortam, bir imtihan ve ceza yeri olduğu kadar, bir sığınak ve tefekkür alanı ya da cennetin yansıması olarak da görülmüştür.

Yahudilerde çevre ile insan arasında bir denge kurulmasına özen gösterilmiştir.

7. Hristiyanlık: Hristiyanlık, özü itibariyle çevreci bir dindir.

Hristiyanlık, evrendeki ekosisteme bakışta Yahudilikten farklı bir anlayış getirmemiştir. İnsan merkezli bir çevre korumacılığı vardır. Doğa, manevi hayatın dengesi sayılmış, bütün doğanın esenliği paylaştığına ve Mesih'in ikinci gelişinde evreni tazeleyip yeniden inşa ettiğine inanılmıştır. İlk kilise babaları içinde Origen, İrenaeus, Maximus, Nyssa'lı Gregori gibi Ortadoks teolojisinin kurulmasında çok etkili olan Grek babaları da bir doğa teolojisi geliştirmişlerdir. Özellikle Origen ile İrenaeus ilahi öğretiyi sadece insana ve onun dinine değil, bütün doğaya ve yaratılmışlara teşmil etmişlerdir. Aynı şekilde onların izleyicileri de doğanın manevi görüntüsüne derin ilgi duymuşlardır.¹⁹

İnziva hayatı sürdüren keşişler baş başa kaldıkları doğanın korunmasına özen göstermişlerdir. Anadolu'da 4. yüzyılda yaşayan Kapodakyalı Aziz Basil'in hayvan ve bitkilerin korunması için bir takım teşebbüslerde bulunduğu bilinmektedir. Hristiyanlıkta çevreye karşı saygılı olma ve onu koruma vardır.²⁰

İslam'ın Çevre Algısı

İnsanoğlu tek başına hayatını sürdüren bir varlık değildir. Öncelikle bir aile ortamında bir yandan ihtiyaçları karşılanarak gelişimini sürdürürken, diğer yandan da aile ve toplumdaki öğrendikleri ile sosyal bir varlık olmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda insan ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşamını devam ettirmek için tabiattan yararlanmakta ve doğadaki varlıklardan istifade etmektedir. İnsanın içinde bulunduğu ortamlarla olan bu ilişkisi, onun istediği şekilde bu ilişkiyi gerçekleştirmek yerine bazı görev ve sorumluluklarını göz önünde bulundurarak sürdürmesini de beraberinde getirmektedir. Çünkü keyfi davranmak, ilişkiye zarar verebileceği gibi, belli bir zaman sonra ilişki içindeki varlıklardan birinin diğerine de hakim olmasına yol açabilir. Bu nedenle ilişkinin sağlıklı yürüyebilmesi belli görev ve sorumlulukların bilinmesi, dikkate alınması ve gereği gibi uygulanması ile mümkündür.

İnsanoğlunun yeryüzündeki yaşam serüveninde ilişki içinde olabileceği ortam ve varlıklara karşı görev ve sorumlulukları kendisine dinler vasıtasıyla da hatırlatılarak, varoluş amacına uygun davranmasına yardımcı olunmuştur.²¹

Kur'an'a göre halife sıfatıyla yeryüzüne gönderilen varlık olarak insan olmak demek, halifetullah konumunun gerektirdiği mesuliyetin şuurunda olmak demektir. Yeryüzü kendisine emanet edilerek ona sahip çıkacak olan insan; bu görev ve sorumluluğunu Allah'ın kulu olarak, O'nunla ilişkisini sürdürmek suretiyle gerçekleştirirken diğer yandan da kendi iradesini yeryüzüne sahip çıkacak şekilde kullanmalıdır.²²

"O, göklerde ve yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir" (Casiye, 45/13) ayetiyle Tabiat alanına işaret edilmektedir. Bu ayetle aynı za-

manda insanın bütün canlı varlıklar arasında sadece kendisine, içinde bulunduğu tabiatı bilinçli şekilde kullanma yeteneği ile donatıldığı hatırlatılarak insan-tabiat ilişkisinin çerçevesi de belirtilmiştir. Bu çerçeve, Allah'ın insanı böyle bir özellikle donattığına dikkat çekilerek ifade edilmekte ve insanın tabiatla muhatap olduğu ancak bu tehlikenin Allah-insan-tabiat ekseninde etrafında gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de tabiatla yer alan varlıklara birtakım vesilerle de değinilerek; hem tabiat tanıtılmaya çalışılmakta, hem de insanın tabiat karşısındaki sorumluluğunu, yeryüzünde halife olma özelliğine uygun şekilde gerçekleştirmesi gerektiği hatırlanmaktadır. Mesela Ra'd suresinin (13) 3. ve 4. ayetlerinde, yeryüzündeki dağlardan vadilerden akan nehirlerden ve yeryüzünde her türlü bitkiden iki cins yaratılmasından, su ile sulanan üzüm bağlarından, ekinlerin, hurma ağaçlarının birbirinden farklı olduğundan bahsedilerek, bunları varedenin Allah olduğu hatırlatılmakta aynı zamanda bunlar üzerinde düşünüp birtakım dersler çıkarılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Aynı şekilde İsrâ suresinin (16) 7. ayetinde de Allah'ı inkar edenlerin kuşların boşlukta nasıl uçtuğuna bakmaları gerektiğine işaret edilerek hem tabiatdaki varlık tanıtılmakta hem de Allah-insan-tabiat ilişkisine dikkat çekilmektedir.²³

Kur'an-ı Kerim'de belirttiğimiz insan-çevre ilişkisi çerçevesinde insanın dikey ve yatay ilişki boyutu, Allah-insan/insan-Allah boyutuyla dikey, insan-tabiat, insan-insan, boyutuyla yatay şeklinde kurulmaktadır. Bu ilişki düzlemi Kur'an'da insana hatırlatılarak onu kuşatan varlık alanı, muhatap olduğu varlıklar tanıtılmakta ve onlarla ilişki boyutu gösterilmektedir. İnsanın bu ilişki düzlemini sağlıklı gerçekleştirmesi açısından da dikkat etmesi gereken bazı ilkeler de Kur'an'ı Kerim'de değinildiğini görmekteyiz.

Batı düşüncesi çevre etiğinde henüz çok büyük kuramlar gelişmiş değildir. Derin ekoloji (deep ecology) ya da canlımerkezli (biocentric) etik ve yüzeysel ekoloji (shallow ecology) ya da insanmerkezli (anthropocentric) koruma etiği (conservation ethics), en bilinen kuramlardan ikisidir. Derin ekoloji yanlıları daha radikal görüşleri savunurken, koruma etiği yanlıları daha ılımlı ya da yüzeysel görüşleri savunmaktadırlar. Örneğin yüzeysel ekolojiye göre, bitki ve hayvan türleri gibi doğal çeşitlilik insanın kullanabileceği bir kaynak olarak yararlı görülürken ve korunması gerektiği savunulurken, derin ekolojiye göre doğal çeşitliliğin her bir ögesinin insana sağladığı yarardan bağımsız olarak kendi özsel değeri vardır ve bundan dolayı korunmalıdır. Yine örneğin çevre kirliliği, yüzeysel ekolojiye göre, ekonomik büyümeyi tehdit ediyorsa azaltılmalıdır; oysa derin ekolojiye göre, çevre kirliliğinin azaltılması ekonomik büyümeden daha önce gelir ve buna bakılmaksızın azaltılmalıdır. Keza, kaynak kavramı, birincilere göre, insanlar için kaynak, ikincilere göre ise, bütün canlılar için kaynak anlamına gelmektedir.

Bize göre, derin ekoloji yanlılarının çevre ve ahlak açısından, insan merkeziliği aşan çok daha yüksek değerleri savunduğu ve bizim aşağıda Batı'daki gibi kutuplaştırmak yerine dikey sıralama içinde sunacağımız İslam çevre etiği kuramlarının daha yüksek düzeydekilerine yakın olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte derin ekoloji ekolü de yeterince gelişmiş ve olgunlaşmış olmayıp kendi içinde gelişimine ve farklılaşmalarını sürdürmektedir.²⁴Batı etiğine - özellikle de normatif etiğe - genel olarak bakıldığında ise - en azından günümüzde - üç büyük etik kuram görülür. Bunlardan - tarihsel olarak bakıldığında - birincisi erdem etiği, ikincisi yarar etiği, üçüncüsü de ödev etiğidir.İslam (normatif) etiğine genel olarak bakıldığında da üç veya dört büyük etik kuramdan, sistemden ya da ekolden bahsedildiği görülür. Birincisi geleneksel) dini ahlak, ikincisi tasavvufi ahlak, üçüncüsü de felsefi ahlaktır. Bunlara dördüncü olarak (kimine göre kelami, bize göre ise daha haklı olarak) fıkhi ahlakı eklemek mümkündür. İslam çevre etiğinde ise bildiğimiz kadarıyla henüz belirgin bir kuramlaşmadan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Ancak, eğer yanılmıyorsak, bireysel ahlak görüş ve kanaatleri, bireyler ötesi benimsenmişliği olan ahlak ilke ve kanıtlarına, ahlak ilkeleri ve kanıtları da, daha geniş kapsamlı ve birleştirici-bütünlendirici olan etik kuramlara ve sistemlere dayanırlar. Dolayısıyla öncelikle etik kuramların belirlenmesi ya da bilinmesinde yarar vardır.

Etikte ve çevre etiğinde kuramın anlamı ve önemi konusunda Joseph Jards çok daha sistematik bilgi vermektedir. Ona göre çevre etiğinin incelenmesi açısından kuramlar hakkında bilgi sahibi olmayı anlamlı kılan dört genel neden vardır. Birinci olarak, etik kuramları, etik sorunları tartışmak ve anlayabilmek için ortak bir dil işlevi görür, ortak inançları ve paylaşılan değerleri açıklığa kavuşturur ve sistemleştirirler. İkinci olarak, çeşitli etik kuramları geleneklerimizde önemli roller oynadıklarından, pek çoğumuzun düşünme biçimlerine de yansır. Etik kuramları öğrendikçe düşünce tarzlarımızdaki örüntüleri ve varsayımları daha iyi tanıyabilir, görüşlerimizi daha iyi yansıtabilir ve onları daha iyi savunabiliriz. Üçüncü olarak, bir etik kuramın geleneksel işlevlerinden biri rehberlik ve değerlendirme yapmasıdır. Kuramları özgül durumlara uygularken ve özgül tavsiyelerde bulunurken onlardan yararlanırız. Son olarak da, kimi yorumculara göre, kuramlar karşılaştığımız çevre sorunlarından bazılarının nedenini de oluşturduklarından, etik kuramlar konusunda bilgi sahibi olmak önemlidir.

Bu denli önemine binaen, yukarıda değindiğimiz etik kuram tiplerini de dikkate alarak ama onlara tam bağlı kalma zorunluluğu da hissetmeksizin, İslam çevre etiğinin büyük/temel kuramı olduğunu ya da olabileceğini düşünmek bize mümkün ve yararlı gözükmemektedir. Bu 4 kuram şunlardır:

1. Yararlılık (Menfaat) Kuramı
2. Sorumluluk (Mesuliyet) Kuramı

3. Erdemlilik (Fazilet) Kuramı

4. Bilgelik (Hikmet) Kuramı

Bunların hepsi de geniş anlamda İslam çevre etiği kuramlarıdır; ve bu itibarla da, aynı oranda olmamakla birlikte, hepsinin temelinde Kur'an ve Sünnet öğretileri ve öğütleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu farklılaşmayı sağlayan, önemsedikleri kavram ve eylemlerin öncelik sırasıdır. Bazıları çevreye yarar-zarar ekseninde yaklaşırken, bazıları görev ve sorumluluk bilincini daha fazla öne çıkarmaktadır. Kimisi de erdemlilik ya da bilgeliği merkeze almaktadır. Bunlar, öne çıkarılan ilkeleri gördüğümüzde daha fazla netleşecektir.²⁵

Yararlılık (Menfaat) Kuramı:

Yararlılık veya faydalılık ya da menfaat kuramı, tabiata her şeyden önce yarar-zarar kavramları ekseninde bakar. Yarar ve zararda asıl dikkate alınan da insanın yarar ve zararlıdır. Çok katı veya aşırı versiyonu olmamakla birlikte, bu kuram büyük ölçüde insan merkezli bir kuramdır. Çevrenin insana çeşitli açılardan yararlar sağladığı gerçeği, Kur'an'da da sıkça belirtilen ve dikkat çekilen hususlardandır.

"Gökleri ve yeri gereğince yaratmıştır. ... İnsanı nutfeden yaratmıştır. ... Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Onların etlerini de yersiniz. Onları getirirken de, gönderirken de zevk alırsınız. Kendi kendinize zor varacağınız memleketlere, yüklerinizi taşırlar. ... Sizin için atları, katırları ve merkepleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır. Bilmediğiniz daha nice şeyleri de yaratır. ... Yukarıdan size suindiren O'dur. Ondan içersiniz; hayvanları otlattığınız bitkiler de onunla biter. Allah onunla size ekinler, zeytin ve hurma ağaçları, üzümler ve her türlü ürünü yetiştirir. Düşünen kimseler için bunda dersler vardır." (Nahl/16: 3-10). Yararlılık kuramının aşağıda detaylandıracağımız iki temel ilkesi olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan biri "nimet ilkesi" denilebilecek olan, tabiatın insana dünyevi, biyolojik, bedensel vb. konularda faydalar, menfaatler sağlaması, bir diğeri de, "ayet ilkesi" denilebilecek olan, tabiatın insana manevi, teolojik, ahlaki vb. konularda dersler, delaletler, ibretler vererek epistemolojik, teolojik ve ruhsal gelişimimize yönelik yararlar sağlamasıdır. Bu iki ilkenin her ikisini birden şu kısa ayette görmek mümkündür: *"Ehli hayvanlarda size ders vardır; onlardan çıkan sütten size içiririz; onlarda daha birçok menfaatiniz vardır..." (Mü'minun/23: 21)* Yararlılık kuramı ve onun ilkeleri, İslam çevre etiğinin öncelikli ve yaygın bir kuramıdır; ama bu onun en önemli ve üstün olduğu anlamına gelmemektedir. Kar-zarar hesabı mantığı ile çevreye bakan bu kuramın bir üstünde Sorumluluk kuramı gelmektedir.²⁶

Sorumluluk (Mesuliyet) Kuramı:

Sorumluluk kuramı, yararlılık kuramı kadar insan merkezci ve faydacı değildir. Çevremizdeki varlıklara, bizim faydamıza olup olmamaları açısından ziyade, onların hakları ve bizim de onlara karşı ödevlerimiz, görevlerimiz, yükümlülük ve sorumluluklarımız açısından bakmayı esas alır. Herhangi bir şeye, bize faydası açısından bakmakla, bizim ona karşı sorumluluklarımız açısından bakmak elbette bir değildir ve ikincisi birincisinden daha üst düzeyde bir bakıştır.

İnsan kendisine verilen her türlü nimetten ve dolayısıyla bunların önemli bir kısmını oluşturan çevreden Allah'a karşı sorumludur ve sorguya çekilecektir. Bu konuda da var olan pek çok ayetten sadece bir iki kısa örnek vermek yeterlidir: *"Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz."* (Tekasür/102: 8) İnsan sahip olduğu nimetlerden ve ilişki içinde olduğu öteki varlıklardan sadece Allah'a karşı değil kendi vicdanına karşı da sorumludur ve onu vicdanı da er veya geç sorguya çekecektir: *"Kitabını oku, bugün, hesap görücü olarak sen kendine yetersin."* (İsra/17: 14). Sorumluluk kuramı ile ilgili olarak da iki temel ilke dikkati çekmekte veya öne çıkmaktadır. Aşağıda göreceğimiz üzere bunlara, emanet ve hilafet ilkesi demek mümkündür. Yani, çevre bize emanettir ve bu emaneti koruyup ona hıyanet etmemek bizim görev ve sorumluluğumuzdur. Ayrıca, sorumluluğumuz sadece emaneti korumakla bitmemekte, onun halifesi olmak, daha üst düzeyde görev ve sorumluluklar da yüklemektedir. Yararlılık ve sorumlulukla ilgili bu ilk iki kuram, İslam çevre etiği ile ilgili temel ilkeleri kapsamaktadır. Bunların ilkelerine uyulduğunda Batı çevre etiğinde yüzeysel ekoloji veya koruma etiği denilen kuramlardaki etik gereklilikler karşılandığı gibi ötesine de geçilmektedir. Bununla birlikte, İslam çevre etiğinin daha ileri düzeyi oluşturan iki kuramından daha söz etmek mümkündür. Üçüncü düzeydeki kuram erdemlilik kuramıdır.²⁷

Erdemlilik (Fazilet) Kuramı:

Herhangi bir şeye ya da çevreye menfaat açısından bakmanın üzerinde sorumluluk açısından bakmak var olduğu gibi, görev ve sorumluluk açısından bakmanın üzerinde de, gönüllülük ve erdemlilik açısından bakmak vardır. Dolayısıyla sorumluluk kuramının üzerinde de erdemlilik kuramı gelmektedir. Birine karşı sorumluluklarımızı yerine getirmek, çoğu kere, fıkhi veya hukuki bir meseledir. Sorumluluğun ötesinde iyilikler yapmak, sevgi beslemek, feragatta bulunmak ise ahlak ve erdem meselesidir. Bu husus çevre için de geçerlidir; ve çevreye erdemli bir insanın bakışıyla bakmak, İslam çevre etiğinin daha üst düzey bir kuramıdır. Bu bağlamdaki ayetler saymakla bitmeyeceği için tek bir kısa örnek yeterlidir: *"Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür."* (Zilzal 99/7-8).

Erdemlilik kuramının da birçok ilkesi olabilmekle birlikte, en temel sayılabilecek iki tanesinin acıma ve sevgi, merhamet ve muhabbet olduğunu söylemek mümkündür. Menfaatin üstünde mesuliyet, mesuliyetin üstünde fazilet olduğu gibi, faziletin üstünde de hikmet veya bilgelik kuramı vardır.²⁸

Bilgelik (Hikmet) Kuramı:

Bilgelik, erdemli davranışların da ötesinde bir derinlik, sıradan insanlar bir yana, sorumluluğunu yerine getiren erdemli insanların bile kavrayış gücünü aşan biçimde varlıklar, olaylar ve olguların arka planına vukufiyet ve bunun gerektirdiği gibi davranabilme, ama aynı zamanda bilgisinin sınırı konusunda sıradan insandan bile daha mütevazı olabilme gibi üstün niteliklerin adıdır. İslam çevre etiğinin belki en üst düzeyi de çevreye bilgelik gözüyle bakmak ve çevremizdeki her şeyde olağan üstü bir bilgelik görebilmektir. Bu durumu bildiren pek çok ayetten biri şudur: *“Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları, ancak ve ancak gerektiği gibi [hak ve hikmet üzere] yarattık, ama insanların çoğu bilmezler.”* (Duhan/44: 38, 39. Krş. Rum/30: 8).

Bilgelik kuramının da iki temel ilkesinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, Kur'an'ın bahsettiği ama herkesin anlaması kolay olmayabilen, tabiat-taki varlıklarla ilgili ubudiyet ve kutsiyet ilkeleridir. Bunlar her varlığın kendi içinde değerli olduğunu gösteren ve böylece İslami ekolojinin en derin ya da en yüksek ilkelerdir. Yararlılık, sorumluluk, erdemlilik ve bilgelikten oluşan bu dört kuramın her biri, kendilerine uyan iki temel İslam çevre etiği ilkesini öne çıkarmakta ve böylece sekiz (8) temel İslam çevre ilkesi ortaya çıkmaktadır. Bu ilkeler, bir bakıma kuramlardan daha önemlidir. Çünkü kuramlara göre, en azından kavramsal olarak, daha yaygın ve tartışmaya daha az açık kabulleri yansıtmaktadırlar.²⁹

İslam Çevre Etiğinin İlkeleri

1. Nimet (/Hizmet) İlkesi: ‘Çevre Nimettir’

Yararlılık kuramı ile bağlantılı olan ve çevreye bakışın, bilgi düzeyine göre farklılık göstermekle birlikte herkes tarafından anlaşılıp kabul edilecek olan en gerçekçi ve en yaygın ilkesi, çevremizdeki varlıkların bizim için birer nimet, ihtiyaçlarımızı karşılamaya ve kendilerinden istifade etmemize yönelik birer kaynak olduklarıdır. Çevre bizim birçok ve hatta belki bütün ihtiyaçlarımızı karşılar. Ama biz bunların iki türüne Kur'an'da özellikle dikkat çekildiğini söyleyebiliriz. Bunlardan en birincisi, çevrenin bizim maddi, bedeni ihtiyaçlarımızı karşılayan, bize bedensel varlığımızı idame ettirebilmemiz konusunda yararlı olan bir nimet olmasıdır. Bu hususu belirten ayetlerden sadece birkaçı şöyledir: *“Allah'ın gökte olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?...”* (Lokman/31: 20). *“Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı sizin istifadenize [sizin hizmetinize] vermiştir. ...*

*Yeryüzünde rengarenk şeyleri de sizin için yaratmıştır. Bunda, öğüt alan kimse-
ler için ibret vardır.” (Nahl/16: 12-13)*

Çevre bizim için nimettir, bizim istifademize sunulmuş, bizim buyruğumuz altına verilmiştir ve bize hizmet etmektedir; ancak, daha önce de değindiğimiz gibi, burada yanlış anlaşılması gereken bir husus vardır. Kur’an, insana hitap ettiği için doğal olarak insanı daha fazla vurgulamakla birlikte, yerde ve gökteki bu nimetlerin sadece insan için değil, bütün canlılar için olduğunu da birden fazla yerde açıkça ve hatta bu nimetleri vurgulayan bir surenin en başlarında belirtmektedir: *“Allah, yeri canlı yaratıklar için meydana getirmiştir.” (Rahman/55: 10), “Yeri yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik. Orada sizin ve rızık veremeyeceğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik.” (Hicr715: 19,20).*

Yukarıdaki ilk ayette genel gerçek açıkça belirtildikten sonra, yeryüzü nimetleri sayılır, oradaki şeylerin birer nimet olarak bahsedildiği vurgulanır ve insanın bunları yalanlayamayacağına dikkat çekilir: *“Orada meyveler, salkımlı hurma ağaçları, kabuklu taneler, güzel kokulu otlar vardır. Ey insanlar ve cinler! Öyleyken, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız?Öyleyken, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız? Öyleyken, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız? (Rahman/55: 11-77)*

Nimet ilkesinin uygulama alanında öncelikle Müslümanlardan istediği ve sonra da tüm insanlar için öngördüğü hususlardan biri onu kirletmemek, temiz tutmak (taharet), bir diğeri de onu israf etmemektir (tasarruf).

Büyük veya küçük çapta çevre kirliliğine neden olmamak, çevre temizliği konusunda çok duyarlı ve titiz olmak, İslamın temizlik konusundaki genel vurgusunun ne kadar haklı, yerinde ve gerekli olduğunun en açık göstergesidir. Müslüman her konuda kirliliğe karşı olmak ve temizlikten yana olmak zorundadır: *“Giydiklerini temiz tut. Kötü şeyleri terke devam et.” (Müddessir/74: 4,5)* Nimette aslanan, onun kadrini, kıymetini bilmek, onu gereksiz yere kullanmamak, israf etmemektir. Çevre sorunlarının pek çoğu israfı bağlantılıdır; ve bu sorunların çözümüne katkıda yapılabilecek en öncelikli ve de en kolay şeylerden biri, israftan kaçınmak ve tasarruf anlayışımızı sadece kendi ekonomimiz açısından değil çevre açısından da geliştirmektir. İsraf, İslam ahlakının verdiği, tasarruf da övdüğü, teşvik ettiği bir davranıştır. Bunlar İslam çevre etiğinin de her zaman ve her yerde uyulması gereken en geçerli kurallarındandır. *“Onlar, sarfettikleri zaman ne israf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar.” (Furkan 25/67).* Kur’an, böyle böyle davranılmayıp israfta sınır tanınmadığında er veya geç, günümüz çevre sorunları krizinde olduğu gibi, pişman olunacak bir halle karşılaşılacağı konusunda da herkesi uyarır: *“Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olur, açıkta kalırsın.” (İsra 17/29)*

Çevrenin biyolojik varlığımız için nimet olması, yararlılık kuramının ilk ilkesidir ama çevrenin bize yararı sadece biyolojik varlığımıza katkıyla sınırlı değildir. Çevre bizim bedensel varlığımıza katkıda bulunduğu gibi, ruhsal varoluşumuza da katkı sağlar; buna da ayet ilkesi demek mümkündür.³⁰

2. Ayet (/Delalet/İbret/İşaret) İlkesi: 'Çevre Ayettir'

Çevremizdeki varlıklar, Kur'an'ın belirttiği üzere, düşünen insanlar için bir akıl yürütme kaynağı ve insanların 'nereden geldik, nereye gidiyoruz?' gibi büyük varoluşsal ve metafiziksel sorularını cevaplamalarında ders alacakları önemli rehberlerinden biridir. Ayet ilkesi her şeyden önce insanları, çevreyi gözlemleyip üzerinde düşünmeye (taakkul) ve bu derin düşünceden değerli ve doğru dersler çıkarmaya (tefekür) çağırılmaktadır. "Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârları ve yerle gök arasında emre amade duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller [ayetler] vardır." (Bakara/2: 164. Krş. Al-i İmran/3: 190; Rum/30: 20-25, 46; Şura/42: 29) "Kesin olarak inananlara, yeryüzünde ve kendi içinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz?" (Zariyat/51: 20,21) Bu ilke tabiata okul gibi, kitap gibi (tekvini kitap) ve hatta öğretmen gibi bakmayı ve ondan dersler çıkarmayı tavsiye etmekte ve gerektirmektedir. Tabiatın ders vericiliği, başta doğal teoloji veya doğa teolojisi bağlamında ilahiyat,¹ özellikle teleolojik delil bağlamında din felsefesi¹ ve ahlaki erdemlerin kozmik temellendirilmesi bağlamında etik veya ahlak olmak üzere öğrenmenin ve kendini geliştirmenin pek çok alanını kapsamaktadır. Bu ders vericilik ve ders alma bağlamında bir ayette şöyle denmektedir: "Yukarıdan size su indiren O'dur. Ondandır içersiniz; hayvanları otlattığınız bitkiler de onunla biter. Allah onunla size ekinler, zeytin ve hurma ağaçları, üzümler ve her türlü ürünü yetiştirir. Düşünen kimseler için bunda dersler vardır." (Nahl/16: 10. Krş. Casiye/45: 3-6) Yararlılık kuramının nimet ve ayet ilkelerinden başka ilkeleri de olabilirse de biz bu iki temel ilkeyi vurgulamayı yeterli bularak, bunların bir üstünde ve tamamlayıcısı olan sorumluluk kuramının iki temel ilkesine geçiyoruz. Sorumlulukla bağlantılı ilk ilke emanet, ikincisi hilafettir.³¹

3. Emanet İlkesi: 'Çevre bize emanettir'

Emanet ilkesi iki şekilde anlaşılabilir. Çevre insana emanettir; yani insan çevrenin asıl sahibi değildir, onu sadece emaneten kullanmaktadır. Bu durumda, asıl sahibi olmadığımız şeyde çok büyük tasarruflarda bulunmamak, özellikle ona zarar vermemek (hiyanet etmemek) asıl sorumluluktur. Emanet ilkesi ikinci tarzda ve daha insan merkezli anlaşıldığında ise, çevremizdeki varlıklar bize

emanet edilmiştir anlamına gelmektedir. Yani korunmaya muhtaç şeyler vardır ve onların korunması, bize güvenilerek, bize teslim edilmiştir. Bu bakış açısı da çevreyi daha ziyade koruyup kollama sorumluluğunu dile gerektirmektedir.

*“Doğrusu Biz, sorumluluğu [emaneti] göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunuyüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir.” (Ahzab/33: 72)*Bütün evren, insana emanet edilmiştir. İnsan kendinden sorumlu olduğu gibi evrende var olan insan dışı varlıklardan da sorumludur. Çünkü o, akıl nimetine sahip tek varlıktır. Kendi varlığı da dahil olmak üzere bütün varlıklara karşı emanetçi olmanın bilinci ile hareket etmelidir.

Uygulamada yapılması gereken, öncelikle emanet olan çevreye hıyanet etmemek, onun zarar görmesine imkan vermemek, bozulmasına neden olmak, sonra da onu en mükemmel ve dengeli haliyle korumaktır. Çünkü Kur’an’a göre hiç kimse emanete hıyanet etmemelidir: *“Hiçbir peygambere ganimete ve millet malına [emanete] hıyanet yaraşmaz; haksızlık kim yaparsa, kıyamet günü yaptığı ile gelir, sonra, haksızlık yapılmaksızın herkese kazanmış olduğu ödenir.” (Al-i İmran/3: 161).*

Sorumluluğumuz sadece emanete hıyanet etmemek ve mevcudu en güzel haliyle korumakla sınırlı değildir. Çünkü vasfımız, deyim yerindeyse, sadece emanetçilik değil, bundan çok daha fazlası ve çok daha üstünüdür. İnsanlar, her şeyden önce ve her şeyden önemli olarak, yeryüzünde Allah’ın halifeleridir. Bu da bizi hilafet ilkesine getirmektedir.³²

4. Hilafet (/Vekalet) İlkesi: ‘Biz Yeryüzünün halifeleriyiz.’

Hilafet ilkesi, sorumluluk kuramının ikinci ve daha üst düzey ilkesidir. Terim kaynağını Kur’an’daki şu ve benzeri ayetlerden almaktadır: *“Rabbin meleklerle ‘Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim’ demişti; melekler, ‘orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz’ dediler; Allah ‘Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim’ dedi.” (Bakara/2: 30)*

Hilafet ilkesinin gerektirdiği en önemli sorumluluklardan birincisi çevreyi imar ve geliştirme, ikincisi de çevreyle olan imtihanımızı, denenmemizi/sınanmamızı kazanmaktır. Şu ayet açıkça Allah’ın insanlardan yeryüzünü korumakla kalmayıp imar etmelerini istediğini göstermektedir: *“... Allah’a kulluk edin; O’ndan başka tanrınız yoktur; sizi yeryüzünde yaratıp orayı imar etmenizi dileyen O’dur...” (Hud/11: 61).*

Şu ayet de halife kılınmamızın nedeninin, doğaya ve hayvanlara üstünlük taslamak, onlara hakimiyet kurup her şeyi kendi türümüz ve hatta toplumumuz

için tüketebilme imkanına kavuşmak, onları kendi çıkarlarımızın basit araçları konumuna indirmek değil, sunulan bu nimetlerle sınanmak, imtihan edilmek olduğunu göstermektedir. *“Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O’dur. ...”* (En’am/6: 165).

İnsana düşen çevremizde bulunanlarla ve onlara karşı muamelelerimizle yapılan bu imtihanda başarılı olmaktır. Zaten bazı âlimlere göre, insanın halifelîği doğuştan gelen kategorik bir Halifelikten ziyade potansiyel bir halifeliktir; bu üstün niteliğin sorumluluğunu yerine getirerek bu potansiyeli gerçeğe dönüştürebilenler, gerçek anlamda halife sayılırlar. Halifelîğin gereği olan imarı yapmak ve özellikle imtihanı kazanmak da bizi, daha üst bir kuram olan erdemlilik kuramına ve onun iki temel ilkesi olan merhamet ve muhabbet ilkelerine getirmektedir.³³

5. Varoluşun ve Yaratılışın Anlamı İlkesi:

Yerde ve gökte yaratılan, varolan her şey, bu yaratılışın gayesi içerisinde davranmak durumundadır. Çünkü varolan her şeyin bir amacı gayesi vardır. Fatır suresinin (35) 38-39. ayetlerinde bu husus şu şekilde ifade edilmektedir. *“Biz gökleri ve yeri ve ikisi arasında bulunanları oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları ancak ve ancak bir gayeyle yarattık. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler”*. Bir başka ayette de Cenab-ı Hak, *“Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak bir gayeyle ve belirli bir süre için yarattık; inkâr edenler uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler”* (Ahkaf, 46/3) buyurarak varlığın bir gayeye matuf olarak yaratıldığına dikkat çekmektedir.

Varlıkların yaratılış gayesi de Kur’an’da çok veciz bir şekilde şu ayetle vurgulanmıştır. *“Yedi gök ile yer ve onların içinde yer alan her şey O’nu tesbih eder, (anar). Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbirşey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlamazsınız, O hakimdir, Bağışlayandır”*. (İsra, 17/44)³⁴

6. Bütünlük İlkesi:

Varlıkların birbirinden tamamen ayrı ve kopuk olmadığını anlamamızı sağlayan bu ilke, Kur’an’da çok açık bir şekilde mesela; yeryüzü ve gökyüzünden bahseden ayetlerde görülmektedir. Bu ayetlerde arz ve semavat birlikte bir bütünlük prensibi içerisinde zikredilmektedir. Aynı zamanda Allah’tan, insandan ve tabiatan bahsedilirken bütünlük ilkesi çerçevesinde bu üç unsur öz önüne alınarak atıflar yapılmaktadır. Mesela Bakara suresi 64. ayet bu bütünlük ilkesi içinde vaz edilen hususların birbiriyle bağlantı noktasını gösterme açısından önemli ayetlerdendir. Bu ayette, gökyüzü ve yeryüzünün yaratılmasında gece ile gündüzün peşpeşe gelmesinde, denizdeki gemide, rüzgarda, gökten inen suda ve gökyüzündeki bulutlarda düşünen bir millet için Allah’ın varlığı ve birliğine dair pek çok delil olduğu ifade edilerek tabiatın bahsedilirken bu bahsin insana yö-

nelik olduğu ve Allah'ın varlığı ve birliğini kendisine bahşedilen şeylerle kavraması gerektiğine dikkat çekilmekte ve Allah-insan-tabiat bir bütünlük prensibi içerisinde ele alınmaktadır. Böylece varlık âlemindeki birimler arasında bir ilişkinin olduğu, birbirine bağlı bir düzenin bütünlük ilkesi çerçevesinde yansıdığı ortaya konmaktadır. Eğer varlıklar arasında bir kopukluk olduğu ve birbiriyle ilişkisi olmadığı varsayılırsa çevreye bakış açısı değişecektir. Aynı zamanda her yapılan şey sadece yapanı veya yapılanı ilgilendirir şeklinde bir anlayış hakim olacaktır ki, bencilce bir düşünüşün sonucu olan bu anlayış çevre sorunlarına yolaçacaktır. Nitekim spreylelerin ozon tabakası ile ilişkisinin olup olmadığı dikkate alınmadığından ozon tabakasının delinmesinde önemli bir rolünün olduğu çok sonraları anlaşılmıştır.

7. Karşılıklı İlişki İlkesi:

Varlıklar arasında bir ilişkinin olduğu bütünlük ilkesine bağlı olarak birbirlerinden kopuk olamayacağı prensibi onların karşılıklı bir ilişki içinde olduklarını ve birbirlerini etkileyebileceğini de gösterir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de göklerde ve yerde olanların insanoğlunun emrine verildiği (Casiye, 45/13) belirtilerek, diğer yandan da insanların kendi elleriyle yaptıkları şeylerden dolayı karada ve denizde fesadın meydana geldiği ifade edilerek (Rum, 30/41) tabiat-insan ilişkisine dikkat çekilmektedir. Zira insanoğlu, düşünen, hissedenen, anlayan, bilen bir varlık olarak tabiattaki varlık ve nesnelere olan ilişkisini dinamik bir şekilde sürdürür. Onlardan yararlanır, yeni birtakım şeyler üretir. Yeme, içme barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılar. Ancak insan ihtiyaçlarını karşılarken aşırı davranır, israf eder, egemen olma arzusu ile tabiatı istediği gibi kullanmaya çalışırsa, tabiatı tahrip eder. Tabiattaki dengeyi bozarak kendisi için ihtiyaçlarını karşılamak üzere sunulan tabiat, tehlike oluşturmaya başlar.³⁵

8. Denge İlkesi:

Bu ilke, karşılıklı ilişkinin belli bir ölçü, ahenk içinde ve mevcut yapıyı bozmayacak şekilde gerçekleşmesini sağlayacak anlayışı ifade etmektedir. Bu yönüyle, denge ilkesi insanın ilişkisinde belli ölçülere dikkat etmesi gerektiğini gösteren bir ilkedir.³¹ Mesela Mülk suresinin 3-4. ayetlerde Allah'ın gökyüzünü yaratırken bir ahenk ve uygunluk içinde yarattığına dikkat çekilerek bir dengesizlik, uygunsuzluk, eksiklik görebilmek için iki defa insanın gözünü çevirip bakması istenmekte ancak gözün bitkin ve aciz kılacağına işaret edilmektedir. Aynı şekilde Furkan suresi 2. ayette, Allah'ın her şeyi bir ölçüye göre düzenlediğinden bahsedilmektedir. Böylece kainatta bir denge gözetildiği ve bu dengeyi devam ettirecek şekilde davranılması gerektiği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de mevcut dengenin sağlanması açısından dikkat edilmesi gereken hususlar da

zikredilmiştir. Fesat ve bozgunculuk yapmamak, (28/83, 29/36), israftan kaçınma (7/31), emanete riayet etme (3/75-76, 33/72-73, 82; 23/8, 70/32), davranışlarda aşırıya gitmeme (2/190) vb. dengeyi sağlayacak olan hususlar arasında yer alan örneklerdir.³⁶

Günümüzde çevre sorunlarının ortaya çıkışında etkili olan hususlar arasında bu denge ilkesinin yeterince gözetilmemesinin de etkisi söz konusudur. Bu açıdan doğanın birbiriyle ilişkiler içinde bir dengeler sistemine sahip olduğunu, Rachel Carson bazı örneklerle ortaya koymakta ve bu hususa dikkat çekmektedir. O, kimyasal ilaçların karmaşık biyolojik sistem hesaba alınmadan kullanıldığında faydadan çok zararın meydana geldiğini, ekosistemin dengeler sistemi olduğunu, bu denge içinde birinin bozulması halinde tüm sistemi etkileyen sonuçların elde edileceğini belirtmektedir. Arizonadaki Kaibab adı verilen bir ceylan türünün başına gelenleri de bu dengenin bozulması açısından önemli bir örnek olarak göstermektedir. “ Bir zamanlar Kaibab isimli ceylanlar dengeli bir yaşam içinde iken, oradaki halk bu ceylanları koruyalım diye Rek çevredeki kurt ve sırtlanların tümünü öldürmüşler. Düşmanları ölen ceylanlar büyük bir hızla çoğalmaya başlamışlar ve sayıları o kadar çok artmış ki gıda ihtiyaçlarını gideremez durumuna düşmüşler ve bunun sonucu olarak toplu ölümler baş göstermiştir. Tek tek kurt ve sırtlanların öldüreceklerinden çok daha fazlası açlıktan sürüler halinde ölmüş, ayrıca o çevredeki bitki örtüsü aç ceylanların herşeye saldırmasından büyük zarar görmüş.³⁷

Bu örnek bize, “insanların bizzat kendi işledikleri yüzünden kara ve denizde fesat belirdi. Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırır” (Rum, 30/41), ile “onlar yeryüzünü ıslah etmeyip bozgunculuk yaparlar” (Şuara, 26/152) ayetlerini tekrar düşünmemiz gereğini hatırlatmaktadır.³⁸

9. Merhamet İlkesi: ‘Merhamet tüm canlıları kapsar’

Erdemlilik, sorumluluğun gereklerini yerine getirmenin üstünde bir şeydir. Çevreye de sorumluluğumuzun sıradan gereklerinin üstünde bir gözle bakmak, İslamın çevre etiğinin temel ilkelerinden olsa gerektir. Çevremizdeki doğa ve canlılar, en üstün erdemlerle kendilerine muamele etmemizi hak etmekte ve bu tarz muameleler bizim daha yetkin/kamil insan olmamızın da gereği olmaktadır. Erdemli insan, tüm ilişkilerinde erdemli düşünüp duyan ve erdemli davranan insandır. Çevreyle ve özellikle de çevremizdeki canlılarla ilişkimizde riayet etmemiz gereken en önemli erdemlerden biri merhamet erdemidir. Merhamet öncelikle, haksız yere öldürmemek, acı vermemek, zulüm etmemek, yani merhametsiz olmamaktır. Bir hadiste hayvanlarla ilgili merhametsizliğe karşı insanlar şöyle uyarılır: “Haksız olarak bir serçeyi öldüren Cenab-ı Hak kıyamet gününde hesap soracaktır.” (Müslim, “Sıyda”, 57).

Merhamet ikinci olarak da, kendimizin sebep olmadığı durumlarda da zor, zayıf ve mazlum durumda olanlara acımak ve yardım elini uzatmaktır. Çevremizdeki canlılar çoğu zaman böyle durumlara düşebilmektedir. Bu durumda onlara merhametsizlik etmemekle kalmayıp, şefkat ve merhametle yaklaşarak yardım etmek İslam çevre etiğinin yüksek ilkelerindedir. Yine bir hadiste merhamete şöyle teşvikte bulunulmaktadır: *“Siz yeryüzünde olanlara merhametli olunuz ki, göktekiler de size merhametli olsunlar.”*(Ebu Davud, *“Edeb”*, 58; Tirmizi, *“Birr”*, 16).

Erdemlilik sadece merhameti değil, merhamete muhtaç olan veya olmayanlara karşı, elden geldiğince muhabbeti de gerektirmektedir. Bu da çevreye yönelik erdemliliğin ikinci temel ilkesidir.³⁹

10. Muhabbet (Sevgi) İlkesi: ‘Muhabbet tüm varlığı kapsar.’

Muhabbet veya sevgi, birçok erdemsizliği önleyen, bir çok erdemi de kapsayan ve gerektiren en yüksek erdem ya da en yüksek erdemlerden biridir. Örneğin sevgi ilgiyi, ilgi de iyilik etmeyi gerektirir. Gerçek sevgi, sevilene karşı yapılabilecek bütün kötülükleri de önler. Sevgi ile ilgili bu hususlar, çevre sevgisi için de geçerlidir. Sevgi Merhamette olduğu gibi daha ziyade canlılara yönelik olmak durumunda da değildir. Sevgi, canlı-cansız tüm varlığı kapsar; dağları ve gökleri bile kuşatır. Nitekim Hz. Peygamber’in Uhud dağı ile ilgili söylediği söz çok meşhur ve manidardır: *“Uhud öyle bir dağdır ki, o bizi sever, biz de onu severiz.”* (Buhari, *Cihad*, 71; Müslim, *Hacc*, 504).

Sevgi bir şeyden zevk almayı, hoşnut ve memnun olmayı ve onu güzel görmeyi sağlar. Bunlar çevre sevgisi için de geçerlidir ve bazı ayetlerde bile gözükmektedir: *“Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır.... Onları getirirken de, gönderirken de zevk alırsınız.... Sizin için atları, katırları ve merkepleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır....”* (Nahl/16: 5-8). *“Allah, yeri canlı yaratıklar için meydana getirmiştir. Orada meyveler, salkımlı hurma ağaçları, kabuklu taneler, güzel kokulu otlar vardır.”* (Rahman/55: 10-12).

Memnuniyet, hoşnutluk ve güzel görmeye neden olan sevgi, güzel ilişkiye, güzel davranmaya ve iyilik etmeye de neden olur. Doğal çevre ve hayvanlara karşı olan sevgi ve iyilik etme, belki de en üstün iyiliklerdendir; çünkü bu tür iyilikler karşılık bekleyerek yapılabilecek iyiliklerden değil, karşılıksız iyiliklerdendir ve bu da iyiliğin en üstün şeklidir.

Nitekim bir ayette şöyle buyrulur: *“O, yaptığı iyiliği birinden karşılık görmek için değil, ancak yüce Rabbinin hoşnutluğunu gözeterek yapmıştır. Elbette kendisi de hoşnut olacaktır.”* (Leyl 92/19-21). Erdemlilik, elbette insanların ulaşabileceği en üst düzeylerdendir. Bununla birlikte, sıradan erdemliliğin de

üzerinde, erdemlilikle bilginin ve dini bağlamda biraz da maneviyatın birleştiği bilgelik, hikmet sahibi olma hali daha da üst bir düzey olsa gerektir. Bu düzey de bizi, bilgelik kuramının iki temel ilkesi olan ubudiyet ve kutsiyet ilkesine getirmektedir.⁴⁰

11. Ubudiyet İlkesi: 'Her varlık abiddir.'

Bilgelik kuramı, çevredeki varlıkların insandan bağımsız olarak özsel değer taşıdıklarını görme ve kabullenmenin dini/İslami bir versiyonudur. Ama bilgelik, herkesin ulaşması veya anlaması gereken bir düzey değildir. Bilgelik kuramının birincisi ilkesi Kur'ani terimlerle ifade edilmek istendiğinde, ubudiyet ilkesi demek mümkündür. Ubudiyet ilkesi, canlı cansız bütün varlıkların abid ve arif varlıklar gibi görülebilmesi gerektiğini çağrıştıran bir ilkedir. Çünkü Kur'an'da defalarca çevredeki bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiği ve O'na secde ettiği gibi hususlar açıkça belirtilmektedir: "*Göklerde ve yerde olanların, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanların ve insanların birçoğunun Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun? ...*" (Hacc/22: 18)

Göklerde ve yerde bulunan her canlı ve melekler, büyüklük taslamaksızın Allah'a secde ederler. Fevklerinde olan Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yaparlar." (Nahl/16: 49, 50. Krş. Rahman/55: 6).

Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ve bundan sonraki ilkeler herkesin tam olarak anlaması beklenen hususlar olmasa gerektir. Zaten bu noktadaki anlama güçlüğü Kur'an'da da belirtilmektedir: "*Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız.*" (İsra/17: 44. Krş. Hadid/57: 1; Cuma/62: 1; Nur/24: 41)

Ubudiyet ilkesi, çevreyi sadece abid gibi görmeyi değil, onun ötesinde, kalp yumuşaklığı ve takva gibi konularda kendisiyle kıyaslanılabilecek ve hatta gıpta edilebilecek varlıklar olarak görmeyi de çağrıştırmaktadır. Nitekim taşlarla ilgili şu ayet bu hususa güzel bir örnektir:

"(Ne var ki) bunlard an sonra yine kalpleriniz katlaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fişkirir. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır."(Bakara/2: 74).⁴¹

12. Kutsiyet İlkesi: 'Her varlık kutsaldır.'

Kutsiyet ilkesi, bilgelik kuramının ikinci ve genel olarak İslam çevre ettiği ilkelerinin de sekizinci ve sonuncusudur. Varlıkların, abid olmalarının da ötesinde kutsal bir değer taşıdıklarının kabulü anlamına gelir. Müslümanlar için mescit-

ler kutsal yerlerdir; ve Hz. Peygamber, yeryüzünün tamamının kendisine mescit kılındığını söylemiştir: “Yeryüzü bana mescit kılındı ...” (Buhari, Salat 56, hadis no: 84; Müslim, Mesacid 3, hadis no: 521; Nesai, Mesacid 42, hadis no: 256).

Bu hadis, yeryüzünün en azından mescit mesabesinde bir kutsallık taşıdığı göstermektedir. Bununla birlikte, tam olarak anlamak kolay olmasa da, yer veya gök, canlı veya cansız tüm varlıkların kutsiyetini çağrıştıran Kur’an ayetleri de vardır.

“Doğu da Batı da Allah’ındır; nereye dönerseniz Allah’ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar...” (Bakara/2: 115). “Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O’nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.” (Nur/24: 35).

Bu ayetlerde belirtildiği üzere her yerin Allah’ın olması ve Allah’ın nurunu yansıması, her yere kutsalın yansması ve ondan bir şeylerin taşıyıcısı olarak bakmanın mümkün, meşru ve hatta makbul olduğunu göstermektedir.⁴² Bu da İslam çevre etiğinin en üst düzey ilkesi olsa gerektir.

Sonuç

İnsanda vicdan, fedakarlık, adalet gibi ahlaki unsurların gelişimi ilk önce ailede, sonra da gerek özgün gerekse yaygın eğitim yoluyla gerçekleşmekte ve algılar, doğrular, yanlışlar bu ortamlarda şekillenmektedir. İnsan ve kültürlenme süreci sonunda olaylara, insanlara ve çevresine karşı yargılarını, bakış açısını oluşturarak davranışlar geliştirmektedir. Doğal çevremizle ilişkilerimizde bu düşünce ve davranış kalıplarına göre olmaktadır. Örneğin yediği bir çikolatanın ambalajını ya da elindeki bir mendili yer atmanın yanlış olduğu kendisine öğretilmeyen, hatta sürekli yapılan ve gözünde çok normal bir hale gelen bu davranışa sahip bir birey ancak eğitimle tekrardan yaptığı davranışın yanlış olduğunu fark edip doğru olanı yapar.

Çevre karşısındaki tutumumuz, onu nasıl gördüğümüzle yakından ilgilidir. Doğayı, gelişmiş ve kendi kendine çalışan ruhsuz ve anlamsız büyük bir makine olarak gördüğümüzde bundan kendince bir etik doğar. Buna karşı doğanın kalbinden söz eden, örneğin ormanı bir birlik ve bir **gestalt1** olarak gören bakış açısından çevre sadece edilgen bir varlık değildir. O, yaşayan büyük bir beden, bir bireydir.”⁴³

Bu hususta eğitimin, çevre eğitiminin ne denli önemli ve fonksiyonel olduğu, konularımızda ele alındı. Burada ise özellikle meselenin ana çözüm merke-

zi olan ahlaki değerlerin gelişimin gerçekleştirilen eğitim süreci içerisindeki din eğitiminin önemine ve güçlü tesirine dikkat çekmek istiyorum.

Dinlerin varlık, evren ve doğa hakkındaki yaklaşımlarına ve açıklamalarına baktığımızda hepsinde ortak olarak çevrenin emanet olduğu, diğer canlıların haklarına da riayet edilmesi gerektiği ve adalet, insanın yaptığı iyi ya da kötü her şeyden sorumlu olduğu ve sonuçlarının kendisini mutlaka etkileyeceği vurgulanmakta ve öğütlenmektedir.

Dinlerin hitap ettiği birincil topluluk şüphesiz kendi doğduğu dönemdeki topluluk ve insanlardır. Bu dinlerin yaptırım gücüne sahip olan emir, öğüt ve öğretileri inanç temelli olmakla birlikte toplumsal hayatın yeni alanları, yeni kültür ve insanlar arası ilişkilerle modern dünya ile uyumun, gelişmesinin ve ilerlemesinin sağlanması bilimsel yöntemler ve disiplinlerle olmaktadır. Bu dinlerin eğitim alanı için de böyledir. Buradan da din kültürünün ve öğretilerinin bireye koşullara ve zaman uygun ve sağlıklı bir şekilde verilmesi din eğitimi ile gerçekleşeceği sonucu çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi, çevre ve çevre sorunları açısından eğitim, din ve din eğitimi faktörlerinin etkisi çok önemlidir. Bireyin çevreye karşı oluşturduğu bilincin temelinde bu faktörler bulunmaktadır.

Notlar

- (*) Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- 1 Ekoloji ve Çevre Bilgisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 129.
 - 2 Bakırcioğlu, s. 259.
 - 3 Bakırcioğlu, s. 260.
 - 4 Bilgin, Din Eğitiminin Genel Eğitim'deki yeri, AÜİF Dergisi, C. XXIV, s. 470.
 - 5 Bilgin, Din Eğitiminin Genel Eğitim'deki yeri, AÜİF Dergisi, C. XXIV, s. 470.
 - 6 Bakırcioğlu, s. 260.
 - 7 Mert, (Çevre ve Din Sempozyumu) II/ 26, 27.
 - 8 Ayvaz, *a.g.m.* s. 5,6.
 - 9 Tombul, *a.g.e.* s. 14.
 - 10 Tombul, *a.g.e.* s. 3.
 - 11 Özdemir, Çevre ve Din, s. 23.
 - 12 Köylü, Din Eğitiminde Çağdaş Konular, s. 266,
 - 13 Ayvaz, *a.g.m.* s. 6.
 - 14 Özdemir, *a.g.e.* s. 71, 72.
 - 15 Kula, *a.g.m.*, s. 362.
 - 16 Kula, *a.g.m.*, s. 362.
 - 17 Özdemir, *a.g.e.* s. 72,73.
 - 18 Kayadibi, *a.g.m.* s. 281.

- 19 Kayadibi, a.g.m. s. 282.
- 20 Kayadibi, a.g.m. s. 283.
Farklı dinlerde çevre algısı için ayrıca bk. Köylü, Çevre Eğitimi (Sempozyum 2. cilt) s. 174.
- 21 Kula, a.g.e., s. 362, 363.
- 22 Kula, a.g.e., s. 363.
- 23 Kula, a.g.e., s. 363.
- 24 s.129 Yaran, Ahlak ve Etik,, 130.
- 25 Yaran, a.g.e., s.130-132
- 26 Yaran, a.g.e., s.132,133.
- 27 Yaran, a.g.e., s.133, 134.
- 28 Yaran, Ahlak ve Etik, s.135.
- 29 Yaran, a.g.e., s.135, 136.
- 30 Yaran, a.g.e., S. 136, 137.
- 31 Yaran, a.g.e., S. 139, 140.
- 32 Yaran, a.g.e., S. 141, 142.
- 33 Yaran, a.g.e., S. 143, 144.
- 34 Kula, a.g.e. s. 363, 364.
- 35 Kula, a.g.e , s. 367.
- 36 Kula, a.g.e. , s.368, 369.
- 37 Kula, a.g.e , s.369.
- 38 Kula, a.g.e. s.368,369.
- 39 Yaran, a.g.e., S. 144, 145.
- 40 Yaran, a.g.e., S. 145, 146.
- 41 Yaran, a.g.e., S. 146, 147.
- 42 Yaran, a.g.e., S. 148, 149.
- 43 Evkuran, Çevre Bilincinin Teolojik Temelleri Üzerine, s. 36.

Kaynaklar

- Ayvaz, Zafer, *Çevre Eğitimine Giriş*, 9 Eylül Üniversitesi Dergisi, Ekim-Kasım-Aralık sayısı, no: XXI, 1996.
- Bilgin, Beyza, *Din Eğitiminin Genel Eğitim'deki yeri*, AÜİF Dergisi, Ankara 1981, c. XXIV.
- Ekoloji ve Çevre Bilgisi, *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir 2012, III. baskı.
- Evkuran, Mehmet, *Çevre Bilincinin Teolojik Temelleri Üzerine*, (Çevre ve Din Sempozyumu, s. 35-48).
- Kayadibi, Fahri, *Çevre Sorunları ve Dinlerin Çevreye Bakışı*, (Uluslar arası Çevre ve Din Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 15-16 Mayıs 2008; Tübitak ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla), s.279-287.
- Köylü, Mustafa, *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, Dem Yayınları, İstanbul 2012, I. baskı.
- Kula, Naci, *Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi*, Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: IX, cilt: 9/2000.

Mert, Muhit, "*Çevre Bilinci Oluşturmada İslam'ın Katkısı Üzerine*", (Çevre ve Din Sempozyumu, s. 31-34).

Mustafa Köylü, "*Çevre Eğitimi; dini bir yaklaşım*". (Çevre ve Din Sempozyumu, s. 165-188)

Özdemir, İbrahim, *Çevre ve Din*, Çevre Bakanlığı Yayınları, 1997 Ankara.

Tombul, Fatih, *Türkiye'de Çevre İçin Eğitime Verilen Önem*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2006.

Yaran, Sadık, *Ahlak ve Etik*, Rağbet Yayınları İstanbul, 2010.